
Eileen
BARKER

ALI TKO ĆE POBIJEDITI?

Nacionalne i
manjinske religije u
postkomunističkom
društvu

Malo nas je koji ćemo ikad zaboraviti lica građana Istočnog Berlina dok su jurili kroz rupe koje su otvorili u Berlinskom zidu zime 1989. godine.* Promatrali smo kako se oblikuje povijest. Ljudi, umorni od tiranije socijalizma, pokazivali su nešto što je simboliziralo puno više od prelaska geografske granice koja je podignuta da bi ih zadržala u granicama socijalističkog režima. Oni su prelazili socijalne, političke i ekonomske granice u čitav nov svijet mogućnosti. Otimali su se od ateističke nadležnosti koja je potiskivala iskazivanje vjere.

I dok su Istočni Berlinci bili euforični što konačno barem imaju priliku otići na Zapad – u posjet rodbini, razgledati prodavaonice i baciti pogled na materijalističke blagodati kapitalizma, a iznad svega, iskusiti obećanje slobode od straha i pritiska, bilo je također i onih koji su čekali, neki od njih doslovno dok se Zid pomalo rušio, da bi jurili u suprotnom smjeru – na Istok – sa svojim materijalnim i duhovnim dobrima.

Novе religije sa Zapada

Novе mogućnosti

Do 1989. godine postojalo je nekoliko stotina, moguće čak dvije ili tri tisuće različitih novih religija na Zapadu – ako se izraz “nove religije” dosta široko definira da bi uključio *New Age* i skupine usmjerene razvijanju ljudskih potencijala te nove manifestacije unutar nekih od glavnih religija. Ali, usprkos velikom broju *pokreta*, broj potpuno predanih članova nije baš tako upečatljiv. Nekoliko pokreta je imalo svega dvadesetak predanih sudionika, a čak i poznatiji pokreti kao što su: *Unifikacijska crkva*, *Scientološka crkva*, *ISKCON - Međunarodno društvo Krišnine svijesti i Obitelj* imali su svega nekoliko stotina predanih članova u bilo kojoj zemlji Zapadne Europe ili pak Sjeverne Amerike.¹ Jedan razlog za ovu relativnu malobrojnost članstva bio je

što se, iako se možda nekoliko tisuća moglo priključiti no-voj religiji u kratkom vremenu, većina razočarala ili je odlučila da više ne žele ono što im pokret može ponuditi te su jednostavno otišli.²

Štoviše, iako se brojnost članstva povećavala rađanjem drugog, a u nekim slučajevima, i trećeg naraštaja, masa potencijalnih preobraćenika se, izgleda, smanjivala. Predavanja i napadi antikulturnih pokreta i medija, općenita sklonost da se svaku alternativnu novu religiju utrpa u loše definiranu kategoriju “rušilačkih kultova” te brze promjene ekonomskih i društvenih okolnosti, pridonijeli su općenitom prestanku rasta, ako ne i sveopćem opadanju brojnosti. Otvaranje još neispitane arene s milijunima religijski i duhovno izgladnijelih osoba, koje su bile prepuštene ideološkom vakuumu nakon rušenja marksizma, predstavljalo je priliku koja se ne smije propustiti.

Dapače, nadvladavanje komunizma i širenje njihovih istina onima koji su od Zapada bili odvojeni ateističkom željeznom zavjesom socijalizma već dugo je bio cilj mnogih pretežito evangelistički usmjerenih religija, bez obzira na to jesu li pripadale glavnim tijekovima protestantizma iz Sjeverne Amerike ili novim religijskim pokretima koji si iskrsnuli na Zapadu ili stigli iz Azije. To ne znači da su ove religije bile u potpunosti mirne tijekom sovjetskog razdoblja. Dobro se zna da su baptisti i druge evangelističke organizacije sustavno krijumčarile Biblije u Sovjetski Savez. Manje se zna za činjenicu da je Spis Unifikacijske crkve, *The Divine Principle (Božansko načelo)* tvrdio da će, ako njezino “boštvo” ne bude u stanju nadvladati satansku ideologiju marksizma ideološkim uvjerenjem, božji demokratski Zapad biti prisiljen pobjeći Trećem svjetskom ratu (Moon 1973.:490). Nadalje, mnoge od onih pretežito “multinacionalnih” novih religija imale su ponekog člana u Srednjoj i Istočnoj Europi te, dapače, i u području Sovjetskog Saveza, ali su, zbog poznatih razloga, radili uglavnom tajno, riskirajući deportiranje i/ili zatvor – nekolicina je uživala u gostoprimstvu sovjetskih tamnica, a neki Krišnini sljedbenici, kao i mnogi pravoslavni i katolički svećenici, umrli su u tamnicama.³

Jednako kako su ranije naraštaji kršćana i muslimana, u uvjerenju da jedna jedina vjera treba biti univerzalna, krenuli u pokoravanje novih područja diljem svijeta, tako su i sada religije, bile stare ili nove, razvijale ideološke koncepte globalizacije i multinacionalnih struktura unutar kojih bi one mogle širiti svoju istinu. Iako je, u godinama prije 1989. nekolicina pokreta najavljivala posrtanje komunizma, jednom kada su se dramatični događaji poistovjetili s rušenjem Zida, mnogi su se proglasili zaslužnima za

njegov pad – trebalo je samo upitati nekog munija, sljedbenika Krišne, transcendentalnog posrednika, sahaja jogija ili scientologa, vjeruju li da je njihov pokret odigrao neku ulogu u rušenju Zida i oni bi iskazali čuđenje što vi ne shvaćate da su upravo oni odigrali ključnu ulogu. Da nije bilo intervencije njihova vođe, njihovih molitvi, njihovih napjeva, meditacije, demonstracija, tajnih pregovora – ili Božjeg zadovoljstva njihovim naporima – Zid bi i dalje bio na svojem mjestu.

Euforija je bila intenzivna. Ali medeni mjesec nije dugo trajao. S 1990-ima nastupile su i ekonomska depresija, porast nezaposlenosti, anomija i otuđenje. Ove slobode kojima se težilo pokazale su se neuhvatljivima ili kao puka retorika – čežnja za “slobodom za sve” pretvorila se u težnju “slobodi za sebe”; u stvarnosti se to, izgleda, pretvaralo u puku “slobodu za njih”. Razočaranje je raslo kako je slobodno tržište u ekonomiji, politici i religiji omogućilo nekolicini (svemoćna, sveprisutna “mafija”) da se obogati i ojača, a drugi (golema većina) su postali puno siromašniji, ostavši čak i bez onih sigurnosti i mogućnosti koje su uživali u socijalizmu. Kako su se nove religije uklapale u tu deprimirajuću situaciju?

Raznolikost

Kroz čitavu povijest pojavljivale su se nove religije – budizam, kršćanstvo i islam bile su nove religije u svoje vrijeme. Vjerojatno bi trebalo istaknuti prvu i najvažniju osobinu novih religijskih pokreta – da se o njima ne može govoriti općenito. Nadalje, sadašnji val novih religija u Europi, protivno ranijim valovima, nije ograničen na židovsko-kršćansku tradiciju. Ne samo da ti pokreti izvore traže u budizmu, hinduizmu, muslimanstvu, šintoizmu i paganizmu, već istodobno crpe psihoanalitičke ideje Freuda i Junga, političke ideologije, znanstvenu fantastiku i NLO-logiju. Neki tvrde da se vraćaju praiskonskim izvorima svoje tradicije – sljedbenici Krišne vuku svoje podrijetlo od Vaišnava hinduizma, preko neprekinutog lanca duhovnih majstora među kojima najistaknutije mjesto ima svećenik iz šesnaestog stoljeća Gospodin Chaitanya, do Gospodina Krishne osobno, članovi Soka Gakaija ponavljaju svoju mantru koju im je otkrio budistički svećenik iz trinaestog stoljeća Nichiren Daishonin, članovi Obitelji tumače da oni pokušavaju živjeti svoje živote prema pravilima iznesenim u djelima apostola Novog Zavjeta. Drugi, kao što su Društvo Aetherius, raelianci i Scientološka crkva, tvrde da su razotkrili radikalno nove istine o drugim svjetovima i bićima koja su do tada bila nepoznata ljudskom rodu. Ne-

ki drugi, kao što su Damanhur ili Aumizam⁴, predstavljaju sinkretističke ili eklektičke kombinacije mnoštva ideja i obreda uzetih iz bezbrojnih različitih tradicija dostupnih suvremenom supermarketu religije i duhovništva. Neki pokreti, kao što je Unifikacijska crkva, nude sustavnu teologiju koja se bavi većinom temeljnih pitanja kojima se, tradicionalno, bavilo kršćanstvo (eshatologija, teodiceja, soteriologija, kristologija, tumačenje povijesti, prikaz stvaranja). Ostali pokreti, čini se, nemaju vidljivo koherentan sustav vjerovanja, već šarenilo ideja koje mogu i proturječiti jedna drugoj, pa se na najmanji hir karizmatičkog vođe mijenjaju, npr. Bhagwan Rajneesh, kasnije poznatiji pod imenom Osho. Neka se vjerovanja zapišu u obliku teološkog udžbenika; neka se snima na kasete ili video-vrpce; neka se pak prenose usmenom predajom.

Nove religije razlikuju se i po širokom rasponu rituala i obreda kojima se bave. Tu su formalna liturgija, napjevi, meditacija, molitva, širok raspon vrsta joge, pjesma, post, muk, kanaliziranje, trans i druga izmijenjena stanja svijesti koja mogu biti potaknuta halucinogenim drogama, šaman bubnjevima ili strasnim plesom. Neki članovi novih religija žive zajedno u seoskim ili gradskim zajednicama; neki žive u poluizdvojenim kućama ili stambenim blokovima, sami ili s članovima najbliže obitelji. Neki članovi rade puno radno vrijeme za svoje organizacije; drugi rade skraćeno radno vrijeme ili dragovoljno; neki pak rade samo u "vanjskom svijetu". Stavovi prema seksu variraju od skupine koja živi u "ljubavnoj zajednici" Rajneeshee neo-Sanjasin i "flertnog pecanja" prvobitnih pobornika pokreta "Hookers for Jesus" Djece Božje, do slavljenja celibata kakav primjenjuje Brahma Kumaris i ograničavanja seksualnih odnosa na rađanje djece u braku kod sljedbenika Krišne. Neki pokreti, poput scientologije, nemaju određenog učenja u odnosu na seksualno ponašanje. Stavovi prema ženama, djeci i socijalizaciji znatno variraju, kao i pravila o hrani, alkoholu, duhanu i drogi.

Neke su nove religije bogate, neke siromašne, neke imaju bogate vođe i siromašne sljedbenike. Bogati utemeljitelj Brahma Kumarisa dao je svoje bogatstvo ženama kojima je povjerio vodstvo pokreta. Do novca se može doći traženjem donacija ili prodajom dobara na javnom mjestu, ubiranjem desetine, predajom imovine članova, vodeći tvrtke, naplaćujući naknade sljedbenicima ili "klijentima" za tečajeve i/ili skupljajući socijalno osiguranje i druge državne potpore. Članovi novih religija mogu biti mladi ili stari; crnci, bijelci ili bilo koja etnička skupina; mogu biti visoko obrazovani ili loše školovani; bogati ili siromašni; agnostičkog ili ateističkog religijskog podrijetla. Na

vođe se može gledati kao na Mesije, bogove, učitelje, pro-roke, gurue, kanalizatore, i/ili prijatelje. Organizacija pokreta može biti totalitarna, autoritarna, teokratska, birokratska i/ili demokratska; može biti više-manje otvorena ili tajna; može imati bezbroj stupnjeva članstva; može biti mala i ograničena na jednu geografsku lokaciju; ili može biti multinacionalna organizacija rasprostranjena diljem svijeta. Učinak pokreta na pojedine članove i na društvo kao cjelinu može biti štetan ili bezopasan.

Ali, ne samo da postoje razlike *između* novih religija, postoje i razlike *unutar* pokreta. Trebalo bi biti očito, ali na opće iznenađenje, često se zaboravlja da nova religija u Kaliforniji, nastala kasnih 1960-ih, nema mnogo izgleda da pokaže jednake osobine kakve pokazuje isti pokret u postsocijalističkoj zemlji 1990-ih. Postojat će, naravno, nekakav kontinuitet s prošlošću, ali za ljude u Srednjoj i Istočnoj Europi – da se okrenu medijskim pričama kasnih 60-ih ili ranih 70-ih o munijima, scientolozima, sljedbenicima Krišne ili Božjoj Djeći u San Francisku, Londonu, Parizu ili Sidneju, kako bi razumjeli pokrete u Budimpešti, Sofiji, Kijevu ili Krakovu u kasnim 90-ima – jednako je glupo kao i da su se poslužili pričama izabranim iz svojeg djetinjstva ili čak svojeg romantičnog adolescentnog doba, da bi razumjeli kako izgleda dobrostojeći poslovan čovjek, uspješan političar, cijenjen biskup, ozloglašen Mafiozo ili luckasta baka današnjice. Neminovno će biti *nekih* prepoznatljivih sličnosti, ali i vrlo znakovitih razlika. Za očekivati je da su se prilagodili mijenjajućim okolnostima društvene situacije u kojoj su se našli i vjerojatno je da su sazreli, napustili ili radikalno izmijenili mladenački entuzijizam i ideale te naučili na prošlim pogreškama, a možda razvili i nove gluposti ili nepromišljenosti. Analogija se može protegnuti na razgraničavanje triju bitnih točaka.

Karakteristike novih religija

Prvo, adolescenti dijele neke osobine samo zato što su adolescenti. Na sličan način, postoje osobine koje se mogu pronaći kod većeg broja novih religija samo zato što su *nove* i zato što su *religije*. Te su osobine opisane detaljno na drugim mjestima (Barker, 1989.; Wilson, 1990.) ali, ukratko, sadrže činjenicu da, kad su započeli, ti su pokreti gotovo bez iznimke bili brojčano mali, a interakcija (socijalizacija i nadzor) se općenito provode na *face to face* razini. Vođa često dobiva karizmatički autoritet od svojih sljedbenika, a kako ga ne sputavaju tradicija i pravila, može biti vrlo nepredvidiv i mijenjati smjerove u trenu. Samo članstvo, koje se sastoji, obično, od prvog naraštaja preobra-

ćenika, ima tendenciju da iskazuje puno veći entuzijazam i privrženost od članstva u tradicionalnoj religiji. Također je za očekivati da će se sastojati od atipičnog uzorka društva; mnoge od novih religija koje su se pojavile na Zapadu 60-ih privlačile su bez iznimke mlade ljude srednjeg staleža (u kasnoj adolescentskoj dobi, 20-im ili ranim 30-im godinama) izvrsnog zdravlja, relativno bez iskustva, s malo uzdržanih članova ili drugih obveza. Dalja osobina novih religija je ta da imaju sklonost pokazati veću jasnoću i odlučnost u svojim stavovima od starijih religija koje su često morale ugoditi naraštajima promjenjivih članova i okolnosti. Nove religije teže, na primjer, da povuku relativno oštru teološku i ideološku razliku između Istine i Laži, relativno oštru moralnu granicu između Dobra i Zla, Ispravnog i Neispravnog, relativno oštru crtu između Nas (zajednica vjernika) i Njih (svi drugi, uključujući ponekad i članove vjernikove obitelji koji ne dijele vjerovanje pokreta).⁵ Na kraju, kroz čitavu povijest na nove se religije gledalo sa sumnjom i često diskriminiralo u društvima kojima su one pružale alternativni pogled na svijet i način življenja.

Promjene unutar nove religije

Drugo, kako adolescenti rastu i odbacuju osobine adolescencije, svi su izgledi da će postati sve različiti jedni od drugih. Na sličan način, nove religije postaju starije religije i razvijaju se na načine koji su sve više međusobno različiti. Promjene koje će opisane osobine najvjerojatnije doživjeti u razdoblju od dvadesetak godina također su opisane detaljnije na drugom mjestu (Barker, 1995.a; 1995.b). Na ovom mjestu dosta je napomenuti da neki pokreti rastu, a drugi blijede i nestaju. U tom procesu ne samo da će preobraćenici vjerojatno izgubiti nešto od svojeg početnog entuzijazma kako i sami sazrijevaju, već se može roditi čitav nov naraštaj članova pokreta koji zahtijevaju da im se dodijeli dio resursa poput vremena i novca, a po svojoj prilici postavljat će pitanja i mijenjati neke od pokretovih istaknutih doktrina i obreda.

Promjene među novim religijama

Treće, kako jedna kohorta adolescenata prijeđe u odrasle, druga kohorta adolescenata zauzima njihovo mjesto. Na sličan način, kako nove religije prelaze u starije religije, novi valovi novijih religija počnu stupati na scenu.⁶ Postkomunistička društva danas igraju domaćina i "starim novim" religijama sa Zapada koje su već zagazile u drugi na-

raštaj članstva *i* domaćim “novo novim” religijama: Novi Jeruzalem u Rumunjskoj, Crkva posljednjeg testamenta – sljedbenici Vissariona, Bijelo bratstvo – sljedbenici Marie Devi Khrystos, sve su takvi primjeri.⁷

Strane nove religije u postkomunističkim društvima

Novi hibrid

Ono što je vrlo zanimljivo, sociološki govoreći, za “strane” nove religije u postkomunističkim društvima, jest to da one obično niti su “novo nove” religije (bez obzira na to jesu li nastale ondje nakon pada Zida ili su se pojavile na Zapadu 60-ih i 70-ih godina), niti još ona kasnija skupina pokreta kakvi danas postoje na Zapadu. One se pojavljuju u Srednjoj i Istočnoj Europi kao poseban hibrid, pokazujući osobine koje vuku iz pokreta i prvog i sljedećih naraštaja.

Uviđajući golemu raznolikost među pokretima, ne može se ne primijetiti da nove religije koje su strane postkomunističkim društvima imaju članstvo koje se sastoji od domaćih mladih preobraćenika *i* vodstvo sastavljeno od zrelijih i iskusnijih članova koji su možda sudionici svojeg pokreta dvadeset ili više godina i koji više ne pokazuju mladenački polet kakav su nekad iskazivali.⁸ Nema prostora na ovom mjestu da bi se zalazilo u pojedinosti o razlikama koje uzrokuje ovakva kombinacija, ali mogu se primijetiti neke stvari. Misionarske vođe sa Zapada su već naučili neke od zamki pripadanja manjinskoj religiji – na primjer, oni će po svoj prilici ohrabrivati domaće preobraćenike da ostanu u vezi sa svojim obiteljima radije nego da se odcijepi – onako kako su to možda oni sami uradili prije dvadesetak godina. Razlika između članova i nečlanova vjerojatno neće biti tako velika, kakva je bila u vrijeme prvih dana pokreta. Lakše je studentima nastaviti studije, a zaposlenima nastaviti raditi na “vanjskim” poslovima, i pri tom voditi život koji nije tako radikalno različit od ostatka društva kakav bi mogao biti u “novo novoj” religiji. Ali, dok su *novi* članovi *preobraćenici*, oni, kao i preobraćenici na bilo koju religiju (bila ona nova ili stara), izgleda, prolaze radikalne promjene i puno su veći entuzijasti za svoja, novootkrivana uvjerenja nego što su oni koji se rode u religiji.

Strana nova religija će biti, u pravilu, multinacionalna i imat će svoje međunarodne centrale udaljene tisućama kilometara. Novi preobraćenici najvjerojatnije ne poznaju osnivače osobno – dapače, nekolicina karizmatičkih vođa koji su nadahnuli vjernost prvih sljedbenika su sada već

mrtvi, a njihove organizacije se sve više “racionaliziraju” i postaju predvidive.⁹ Komunikacija s vrha najvjerojatnije se neće odvijati “licem u lice” – može se, dapače, provoditi (na engleskom ili nekom drugom zapadnom jeziku) uz pomoć elektronskih medija. ISKCON, npr. ima izrazito dobro razvijenu međunarodnu mrežu koja dopušta da se podaci distribuiraju diljem svijeta putem e-pošte; u stanju je, dakle, mobilizirati resurse u trenutku, upozoravajući i obavještavajući ne samo svoje članove već i nečlanove u medijima, vladama i drugdje o akcijama koje bi mogle ugroziti njihove interese, a možda i interese drugih religija.¹⁰ Srodan događaj koji nije ograničen na postkomunistička društva, ali koji je iskrsnuo nakon što je Zid srušen i koji utječe na osobine nekih od novih religija u Srednjoj i Istočnoj Europi, kao i drugdje, predstavlja uporabu privatnih diskusijskih skupina na Internet – lokacijama s ograničenim pristupom koje rabe izdvojeni ili marginalni članovi koji su na neki način razočarani svojom novom religijom i koji razmjenjuju kritičke informacije koje ne nadziru vodstva u pokretima (Barker, 1997.).

Nove religije na Zapadu privlačile su, i do određene mjere još uvijek uglavnom privlače mlade ljude koji nisu ni socijalno, ni ekonomski, ni politički bili ugroženi, ali koji bi mogli ustvrditi da su duhovno bili tlačeni. S druge strane, oni koje pokreti mogu privući u postkomunističkim društvima mogu tvrditi ne samo da su odrasli u duhovnom vakuumu već i da su patili zbog relativno oštre ekonomske, a možda i društvene i političke prisile. Zahvaljujući tome, može se ustanoviti da mnogi od onih iz Srednje i Istočne Europe koje je privukla nova religija, žele *prigriliti* blagodati kapitalizma – potrošački duh i materijalizam – od kojega zapadno članstvo želi *pobjeći*.

Novo društveno okruženje

Mediji i antikulturni pokreti Zapada morali su početi ni iz čega kada se sadašnji val poslijeratnih novih religija pojavio na sceni.¹¹ U međuvremenu, i jedni i drugi su nagomilali zalihu negativnih priča o novim religijama na Zapadu koje se s misionarskim žarom (ne previše različitim od onog žara koji rabe i same nove religije) prenose medijima i antikulturnim pokretima na istočnoj strani Zida. Međutim, netrpeljivost koju su nove religije iskusile na Zapadu bila je uglavnom, ali ne isključivo, uzrokovana time što su nove i što propituju društveni i politički *status quo* (rat u Vijetnamu, buržujski imperijalizam, i/ili materijalističku bespoštednu trku), netrpeljivost koja se prenijela na nove religije u Srednjoj i Istočnoj Europi mogla bi najvjerojatnije

biti posljedica, kako ću u nastavku donekle i razložiti, doživljavanja tih pokreta kao stranih, onih koji ugrožavaju zemlju i izravno konkuriraju tradicionalnim, nacionalnim religijama.

Još jedan važan čimbenik koji trebamo uočiti je taj da su nove religije na Zapadu iskrsele u nečemu što bismo mogli nazvati manje-više sekularizirajućim pluralizmom (Rof 1995). Prelaskom preko Zida, međutim, našli su se oči u oči sa stanovništvom koje je naslijedilo marksističko naslijeđe. Ovdje ne mislim primarno na nasljedstvo marksizma – dapače, bilo je nevjerojatno malo onih koji su podlegli ideološkoj socijalizaciji u vrijeme Sovjeta. Malo bi ih priznalo (osim javno) da su vjerovali u marksizam, a zapanjujuće mali broj ih je znao išta više od osnova marksističke ideologije – znalo se čuti, s dosta istinitosti, da je moguće da je više marksista bilo na Zapadu nego u Sovjetskom Savezu.

Međutim, stanovništvo komunističkih država, kao i oni koji su odrasli u bilo kojoj drugoj fundamentalističkoj ili sektarijanskoj religiji, naučili su da vjeruju da Istina postoji. Možda nisu bili prihvatili marksizam kao Istinu, ali su svejedno bili skloni vjerovati da Istina čeka da je se otkrije. I opet, kao i kod onih odgojenih u fundamentalističkim ili sektarijanskim religijama, njima se od rane mladosti ugrađivalo vjerovanje da postoje oštre i kritično znakovite razlike koje treba povući između “njih” i “nas”. Ti “oni” mogu biti buržuji, kapitalistički imperijalisti Zapada, ili pak mogu biti, a često i jesu postajali, članovi njihova vlastitog državnog aparata. U oba slučaja, “oni” su često postajali homogeni sinonimi za “loše”, a “mi” za “dobro”.

Raznolikost i pluralizam

Postojale su i još uvijek postoje goleme razlike među različitim zemljama Srednje i Istočne Europe. Dok je Poljska gotovo u potpunosti katolička, prvobitna Čehoslovačka postala je uz katoličko stanovništvo i dom husitima, luteranskoj braći, židovima i brojnim drugim malim i ne tako malim religijskim zajednicama. Kako smo već naznačili, bilo je nekoliko evangelističkih religija i novih religija, uglavnom (ali ne i isključivo) sa Zapada, koje su preobraćale sovjetske građane na svoju vjeru. Najveći dio vjerske šarolikosti prije 1989. bio je posljedica *etničke* raznolikosti koja je pak bila posljedak povijesnih valova migracija, vojnih osvajanja i novih granica koje su ucrtavali Bizantinsko, Otomansko i Austro-Ugarsko Carstvo, mnoštva ratova, uključujući dva svjetska rata u dvadesetom stoljeću.

Zbog toga je moguće pronaći mađarske unitarijance, luterance i grkokatolike kako žive izmiješani s rumunjskim pravoslavicima iz Transilvanije; muslimane, katolike i grčke pravoslavce u Albaniji; Rusija je već dugo primala u krilo različite etničke skupine, svaka od njih čuvajući svoje vlastite vjerske tradicije, kako je najbolje mogla.¹² Ali, za većinski dio stanovništva pluralizam, u smislu miroljubive koegzistencije alternativnih religija, bio je, i za mnoge ostaje, strani koncept.

Tek 1980-ih postala sam svjesna do koje mjere koncept pluralizma može postati problem zemljama koje se nisu upoznale čak niti sa sumnjivim vrstama demokracije koje se može pronaći na Zapadu. Držala sam predavanje o religiji Zapadne Europe i Sjeverne Amerike na Sveučilištu u Varšavi. Došlo je vrijeme za pitanja i slušatelj iz publike je ustao. "Ova ideja o pluralizmu na Zapadu je vrlo zanimljiva," rekao je, "ali tko će pobijediti?" Ja sam pretpostavila da prijevod predavanja nije bio najuspješniji, ali kada sam od riječi do riječi ponovila predavanje u Krakovu nekoliko dana kasnije, dobila sam potpuno isto pitanje: "Da, ali tko će pobijediti?"

Danas, desetak godina kasnije – nakon desetljeća koje je slavilo rušenje Berlinskog zida, koje je bilo svjedokom raspada Sovjetskog carstva, pljeskom pozdravilo uvođenje demokracije i pretrpjelo krvava umorstva i etnička čišćenja bivše Jugoslavije – nameće se i dalje pitanje: "Koja će, od mnogih religija koje se međusobno nadmeću ili ideologija koje se nude, pobijediti?"

Bitka je započela. U ovom radu fokus nije isključivo, ili čak ni prvenstveno, na doslovnim tragičnim bitkama koje su se odvijale u bivšoj Jugoslaviji, niti na dubioznim ulogama koje su religijske institucije – bile one katoličke, pravoslavne ili muslimanske – odigrale u tom procesu. Ono čemu ću posvetiti pozornost je vrlo općenita rasprava o tome kako, u većoj ili manjoj mjeri, u drugim postkomunističkim zemljama – na društvenoj, ako već ne na vojnoj razini – postoje trajne tenzije koje, čini se, djeluju protiv, prije nego što pridonose društvenoj integraciji. Takva napetost može se pronaći i između različitih religija i između religijskih institucija te ostalih dijelova društva.

Problemi s kojima se suočavaju tradicionalne crkve

Gotovo u svakoj zemlji glavni protagonist koji polaže *pravo* na pobjedu je majka crkva, odnosno nacionalna crkva. U sovjetskom razdoblju one su, manje ili više, bile potisnute; u Albaniji su bile potpuno zatrte; u Poljskoj imamo jedinstven slučaj da je Katolička crkva uspijevala privući

vjernike (čak i nevjernike) na misu svake nedjelje i bila je u stanju, na brojne načine, osigurati važnu alternativu socijalističkoj državi. Ali padom socijalizma, sve tradicionalne religije našle su se (ponovno u različitim stupnjevima) suočene s brojnim gorućim problemima. Prema mnogima se pokazivalo nepovjerenje zbog njihove stvarne ili prividne suradnje sa socijalističkim režimom. Ponekad je postojao opravdan razlog za to; ali mnogi su svećenici i drugi vjernici trpjeli proganjanja i, kako smo već ranije spomenuli, dali svoj život za svoju vjeru.

Antireligiozna socijalizacija stanovništva nije nužno proizvodila žestoke ateiste (dapače, može se pronaći nevjerojatno malo tragova uspješno ugrađenog antagonizma prema "opijumu za narod" - puno manje nego antiklerikalizam koji se može naći u nekim dijelovima Francuske ili Italije na primjer); ipak, državni socijalizam je proizveo naraštaje osoba neupućenih u temeljna učenja Biblije, s malim i nikakvim poznavanjem religijskih tradicija i obreda, te neupućenih u religijske i duhovne koncepte pomoću kojih će istraživati transcendentalno.

Tijekom 90-ih godina tradicionalne crkve suočavale su se s demografskom neravnotežom, jer su imali većinu starijih svećenika koji su preživjeli, ili mlade pripravnike, i jedne i druge neiskusne i/ili nesofisticirane u ekonomiji, politici i rukovođenju. Nadalje, crkve nisu imale puno iskustva u razvijanju praktične teologije - Pravoslavna crkva se tradicionalno koncentrirala na liturgiju kao nositelja etničkog identiteta, a do 1989. godine katoličke crkve koje su ostale relativno netaknute radikalnim promjenama koje je donio Drugi vatikanski koncil, bile su sklone zatvorenom konzervativizmu, nesposobne da ponude odgovore na aktualna pitanja svojih vjernika (iako je pobačaj postao vrućom temom o kojoj sada raspravljaju mnoge crkve). Što se pastoralnih pitanja ili socijalnih usluga tiče, njih se definiralo, naročito u gradskim sredinama, kao stvar države; čak i kad svećenstvo želi pomoći, malo ih je osposobljeno za socijalni rad ili savjetovanje, a većina ljudi nije baš navikla okrenuti se crkvi za ovakvu vrstu pomoći. Nedostatak iskustva i osposobljenosti možda se najviše primijetio u područjima kao što su podučavanje i evangelizam; neosposobljene svećenike su ismijavala školska djeca, a sekularni učitelji, kojima su možda iznenada ponudili da predaju vjeronauk, uglavnom nisu školovani za vjerska znanja, a osim toga nisu ni skloni uzeti novi predmet koji ih malo zanima.

I, kao golema većina njihovih članova, crkve su siromašne. Većina svećenika mora preživljavati sa sažaljivo niskim plaćama; mnogo crkvine imovine je konfiscirano;

crkve su možda pretvorene u bazene, skladišta za krumpir, bolnice ili sirotišta. Sporovi u svezi s obnovom i povratom tih i drugih osnovnih sredstava¹³ mogu postati predmet posebno ogorčene borbe kad postoje dva ili više zahtjeva za istu zgradu ili komad zemlje, kad je bolnica ili sirotište prisiljeno seliti na lošije mjesto ili se zatvoriti. Crkvu se tada može optužiti za nebrigu, gramzivost ili veću zabrinutost za sebe i svoje sekularne interese nego za potrebe siromašnih i nezbrinutih. U Poljskoj se prije 1989. mogla često čuti fraza: "Crkva i mi protiv njih"; sada će se vjerojatnije čuti: "Crkva i oni protiv nas".

Uzevši u obzir ovo i tisuće drugih problema, ne čudi da tradicionalne crkve s gorčinom zamjeraju upade na njihovo područje koje izvode strane religije – posebno američki evangelistički protestanti i novi religijski pokreti. Ovo zamjeranje postaje posebno akutno kad strani misionari pokažu nespornu nadmoćnost u podučavanju, evangelizaciji i, iznad svega, u crpljenju naizgled neiscrpnih izvora financijskih sredstava.

Konkurencija alternativnih religija

Nije sve pošteno u ljubavi i pluralizmu. Strani misionari, tvrde nacionalne crkve, potkupljuju naše stado – stado koje pravedno pripada nama. Ako se oca zatvorilo, nije li pravedno da mu se, nakon puštanja iz zatvora, dopusti da se njegova djeca vrate njemu? Zašto bi trebalo posvojiteljima dopustiti da nam ukradu djecu? "Jehovini svjedoci (mormoni, munovci, baptisti) su vrlo bogati," žale se tradicionalne crkve. "Oni obećavaju siromašnima, ako im se pridruže, da će im pomoći novcem da započnu posao – oni *kupuju* duše."

I nisu samo prljava bogatstva ta kojima strani misionari mame stado. Oni mogu donijeti zaposlenje – mormoni su pokrenuli cementaru u Republici Armeniji. Kako je spomenuto već ranije, Biblije se krijumčarilo kroz Željeznu zavjesu godinama, ali jednom, kad se srušio Zid, ne samo Biblije već razna literatura preplavila je knjiga gladne narode s druge strane (ljudi koji stoje u redu bili su prečest prizor tijekom socijalističkog razdoblja, ali najduži redovi koje sam ikad vidjela u sovjetskom Pragu bili su četvrtkom, kad su se knjige prodavale). Doslovno dok se rušio Zid, scientolozi su bili tu, dijelili svoju literaturu istočnim Nijemcima. Uskoro ih se moglo pronaći i u drugim post-socijalističkim društvima kako priređuju tečajeve kao npr. *Kako poboljšati svoje komunikacijske sposobnosti* i sve druge vještine potrebne onima koji teže kapitalizmu; nudili su se tečajevi čišćenja kao protumjera industrijskoj zagađenosti i

posljedicama Černobila. Unifikacionisti su organizirali putovanja na Zapad studentima i onima koji su imali izgleda da popune vodeće pozicije u budućnosti; održavali su konferencije s više tema u udobnim hotelima na Krimu (sada će vjerojatno pozvati one koji mogu sebi priuštiti da plate povlasticu sudjelovanja u jednom od njihovih masovnih "Blagoslivljanja"); možda je najzavodljivije od svega bilo što su poslali dragovoljce sa Zapada da besplatno ili po iznimno niskim cijenama daju poduke iz engleskog jezika. Transcendentalni meditari nude transcendentalnu meditaciju; Sahaja joga nudi trenutačno prosvjetljenje u budućnosti kundalina; ISKCON poklonici nude Krišna svijest, a *Food for Life (Hrana za život)* često hrani neishranjene i one koji gladuju, a koje je ostatak svijeta uglavnom napustio u ratnim područjima poput Bosne, Čečenije i Ngorno Karabaha (dok ih se nije istjeralo zbog "ugrožavanja i podriivanja nacionalne solidarnosti").¹⁴

Novo Crkve koje ovise o američkim teolozima prosperiteta (kao što su Kenneth Hagin i Kenneth Copeland) ubrzano rastu. Možete npr. sudjelovati skupu od oko 6 000 mladih i ne više tako mladih članova Crkve mađarske vjere na velikim sportskim stadionima u predgrađu Budimpešte ili skupu Crkve istine na otvorenom prostoru izvan Jerevana. Na oba mjesta članovi kongregacije bit će odjeveni u svečana nedjeljna odijela i, jedan za drugim, zahvalni obraćenici sa svjetlucavim očima svjedočit će o svojem uspjehu u karijeri i o tome kako su iz siromaštva postigli bogatstvo, bar relativno, nakon što su primili Isusa u svoja srca. Jednako kao i u dijelovima Latinske Amerike i Afrike, takozvani "Happy Clappies" (*Veseli pljeskači*)¹⁵ nude poruku Isusove ljubavi uz obećanje zdravlja i bogatstva - i ne baš beznačajan broj ljudi uistinu prihvaća ponudu i prosperira.¹⁶

Mnogi strani misionari, nadalje, imaju ne samo iskustva u podučavanju i preobraćanju, već im je dostupna skupa tehnologija pomoću koje mogu prenositi svoje poruke desecima tisuća (ili više) ljudi istodobno. Zakupljanje udarnih termina na radiju i satelitskim TV postajama samo su neki od očitih izvora kojima raspolažu.

Raznolikost odgovora na religijsku situaciju

Ponuda alternativnih religija u Srednjoj i Istočnoj Europi je nesumnjivo tu. Ali dostupnost stranih dobara ne mora značiti da postoji i značajna *potražnja*. U nastojanju da oslika raznolikost koja se može pronaći između pojedinaca i njihove prijamčivosti na religijske alternative u religijskom supermarketu, ovo poglavlje skicira raspon idealnih

tipičnih stanja koja se mogu pronaći u postkomunističkim društvima. Ono također nakratko hipotetizira o odnosima koji postoje između motivirajućih interesa i stavova prema i nacionalnoj/majci Crkvi i alternativnim religijama.

Valja naglasiti da su opisi idealni tipovi u weberovskom smislu (Weber, 1949.). To znači da im cilj nije odražavati trenutačnu stvarnost, već radije pružiti analitički alat za komparativne svrhe. Moguće je, dapače vjerojatno, da će se rijetko tko prepoznati u bilo kojem od tipova; većina će, po svojoj prilici, pripasti dvama ili više tipova.¹⁷ Ipak, vjeruje se da će logika odnosa između različitih pozicija prikazanih u tablici 1. biti prepoznatljiva – bar toliko da posluži kao osnova za empirijska testiranja u budućim istraživanjima o: (a) relativnom sastavu članstva različitih tipova i unutar i između različitih društava i (b) pouzdanosti hipotetskog odnosa između individualnih religijskih pozicija, motivirajućih interesa vezanih uz tu poziciju i njegovih stavova prema majci/tradicionalnoj Crkvi i prema alternativnim religijama.¹⁸

Tablica 1.

Idealni tipovi pozicije i stavova koji hipotetiziraju idealni tipični motivacijski interes povezan s pojedinačnim religijskim stavovima i konzekventnim stavovima prema majci/nacionalnoj crkvi i prema alternativnim religijama

Religijska pozicija	Motivacijski interes	Stav prema	
		majci crkvi	konkurenciji
Trajni polaznik	Religijski	+	-
Tradicionalist	Nacionalistički	+	-
Ateist	(a) Nacionalistički	+	-
	(b) Religijski (negativni)	-	-
Potencijalni	Samo/grupni napredak	(+)	(-)
Revivalist	unutrašnji Religijski	(+)	(-)
	vanjski Religijski	(-)	+&-
Pripadnik - ne vjernik	prije 1989. nakon 1989. Grupni napredak (nacional.) Samonapredovanje (nac.)	(+)	(-)
Vjernik - ne pripadnik	Religijski	(-)	(+)
Religijski tražilac	Religijski	(-)	+
“New Age” tražilac	Duhovni	-	(+)
Konzumerist	Samonapredovanje	(-)	(+)

(zagrade označavaju kvalifikaciju)

“Trajni polaznici” su ljudi koji su odlazili u crkvu tijekom socijalističkog režima i koji su bili i ostaju čvrsti stupovi nacionalne crkve. Takvi ljudi se tipično nalaze u ruralnim područjima; očit primjer je *babuška*¹⁹, ali ta bi kategorija obuhvatila i svećenike, redovnike, časne sestre i druge religijske profesionalce. U ovih je ljudi za očekivati da

će ih motivirati dubok osjećaj religijske odanosti koji je neotuđivo povezan s kulturnim naslijeđem koje je godina-ma podržavala majka crkva. Na bilo kakvu konkurenciju, posebno od pomodnih stranih pokreta, ovakvi trajni polaznici će vjerojatno gledati kao na anatemu.

“*Tradicionaliste*” vjerojatno neće toliko motivirati religijska odanost, koliko važnost održavanja nacionalnog kulturnog naslijeđa. Za njih je kontinuitet identiteta nacije potpuno nezamisliv bez majke crkve. Njihovi osjećaji su slični onima trajnih polaznika, ali na prvom mjestu im je očuvanje njihove kulture od strane crkve koju oni moraju vjerno podržavati. To im je važnije nego pridržavanje bilo koje posebne dogme ili izvršavanje bilo kakvog svetog obreda. Jasno alternativne religije, posebno one stranog podrijetla, izgledat će kao prijatnija i njihovu osobnom identitetu, ali i opstanku nacije.

“*Ateisti*” se tipično nalaze među onima koje je odgojio i socijalizirao socijalistički režim i koji su već zagazili u srednje godine koncem 80-ih. Oni će vjerojatno ustvrditi da im religija nije bila potrebna u prošlosti i da im ne treba ni sada. Njih se može dalje podijeliti u dvije odvojene kategorije. Prva se preklapa s prethodnom kategorijom “*tradicionalista*” (koji će bar prešutno pristajati da postoji Bog). Drugu kategoriju više motivira religioznost – ili antireligioznost. Ovdje bi se moglo pronaći okorjele marksist-lenjiniste koji vjeruju da je religija opasno opojno sredstvo koje je izradio čovjek i koje je odgovorno za održavanje buržujskih ideologija država i lažne svijesti masa. Iako su ideološki protiv svake religije, ovakvi ateisti ne moraju biti žestoki protivnici alternativnih religija zato što ih vide kao (ma kako sumnjivu) alternativu relativno moćnoj tradicionalnoj Crkvi. Oni bi im također mogli pružati ograničenu podršku na temelju jednakih prava za sve građane.

“*Potencijalni*” su kategorija koja na religiju gleda kao na luksuz za koji trenutačno nemaju vremena. Ekonomska situacija zaokuplja njihovo čitavo vrijeme i pozornost. Možda će, objašnjavaju oni, kada ne budu tako zaokupljeni s osiguravanjem osnovnih potreba za sebe i svoju obitelj, religijskim pitanjima moći posvetiti više pozornosti. U međuvremenu, nemaju ništa protiv majke crkve za koju će vam reći da, vjerojatno, zaslužuje njihovu podršku. Na alternativne religije su skloni gledati s ne dovoljno jasno oblikovanom sumnjom.

“*Revivalisti*” su kategorija koju motiviraju religijski interesi i može je se pronaći i unutar majke crkve i u alternativnim religijama. Sljedbenici Aleksandra Mena mogu poslužiti kao primjer “*unutrašnjih*” revivalista unutar Ruske pravoslavne crkve. To su ljudi koji su prije svega privrženi

majci crkvi, ali nisu zadovoljni načinom na koji njezine vođe rješavaju trenutačne probleme. Oni revivalisti koji se identificiraju s nacionalnom crkvom pokušat će uvesti reforme djelujući unutar organizacije, ali ponekad, kao što je slučaj u Bugarskoj, ili iz drugih pobuda, u Ukrajini, njihove aktivnosti mogu dovesti do odcjepljenja. Prilično često su, međutim, “unutrašnji” revivalisti liberalni i otvoreni k ekumenskom, pa čak i međuvjerskom dijalogu. Oni obično ne osuđuju alternativne religije samo zato što su alternativne. Drugi “vanjski” revivalisti, kao poput onih koji pripadaju američkim evangelističkim religijama, teže da istinu i spasenje donesu svakoj duši. Iako druge crkve mogu doživjeti kao smetnju, oni također mogu uvidjeti mudrost suradnje s nacionalnom crkvom. Oni najvjerojatnije neće imati pozitivan stav prema drugim alternativnim religijama (sebe, naravno isključuju) koje neki njihovi članovi mogu proglasiti heretičnim ili čak sotonskog podrijetla.

“Pripadnici-ne-vjernici” ponovno se ubrajaju u dvije podgrupe. Prvo, to su oni koje su, prije rušenja Zida, motivirali antikomunistički interesi da podržavaju nacionalnu crkvu kao alternativnu ideologiju i strukturu. Očiti primjer za to je Poljska u kojoj su roditelji ateisti krstili svoju djecu, pohađali misu i sudjelovali u raznovrsnim aktivnostima koje je organizirala Katolička crkva. To ne znači da će imati snažnu averziju prema alternativnim religijama, ako ni zbog čega drugoga, onda zbog toga što su i sami bili alternativa državnom aparatu. “Pripadnici-ne-vjernici” nakon 1989. najvjerojatnije su motivirani vlastitim interesom. Jednako kao i u vrijeme komunističkog režima, ako je netko želio napredovati ili čak samo biti razmjerno siguran na svojem poslu i općenito, bilo je preporučljivo biti vlasnikom knjižice Komunističke partije. Dakle, nakon sloma komunizma moglo bi koristiti da ih se vidi kako odlaze u “pravu” crkvu, da se sastaju i druže s “pravim” ljudima, čime će pokazati da su pravi kršćani i da podržavaju nacionalnu crkvu. Jasno, bilo kakva sumnja da podržavaju alternativne religije, naročito strane i/ili nove religije, ne bi bila preporučljiva.²⁰

“Vjernici-ne-pripadnici” su religijski motivirani. *Međutim*, oni su razočarani iz ovog ili onog razloga u tradicionalne crkve, iako mogu osjećati da bi, kad bi se crkve reformirale, oni tu našli svoje pravo srce. Neki će se odlučiti na molitvu, čitanje Biblije i/ili provođenje drugih vjerskih obreda sami za sebe. Drugi će pokrenuti manju skupinu - to je bila prilično rasprostranjena pojava u Mađarskoj i nije bilo neobično da članovi tih temeljnih zajednica dođu iz različitih vjeroispovijesti.

“Religijski tražioci”, kao i prethodna kategorija, obuhvaća nezadovoljnike nacionalnom crkvom koji su spremni isprobati alternativne odgovore na njihova religijska pitanja. Ponekad će osoba koja ulazi u ovu kategoriju pristupiti alternativnoj religiji na neko vrijeme, otkrivši društveno okruženje, koncepte ili možda biblijska znanja pomoću kojih će razviti svoje vjersko razumijevanje. Nakon nekog vremena, međutim, mogli bi otkriti da je ta alternativna religija plitka ili da joj nedostaje tradicije koju oni drže dijelom svojeg kulturnog naslijeđa. U tom bi se slučaju mogli vratiti svojoj nacionalnoj crkvi, nakon što su dobili, po njihovu mišljenju, dostatno religijsko razumijevanje kako bi mogli imati koristi od onoga što Crkva može ponuditi.

“New Age tražioci” i nisu tako jako različiti od ranijih kategorija, ali njihov interes će vjerojatnije biti težnja duhovnom prosvjetljenju, nego poznavanju ili razumijevanju religijske tradicije. Njihov stav prema svakoj tradicionalnoj organizaciji će najvjerojatnije biti – sumnjičavost. Dapače, oni će najvjerojatnije biti skeptični prema svim organizacijama i tražit će “Boga u sebi” i načine da razviju “pravog sebe”, prije nego će se prikloniti bilo kojem pokretu – iako ih može privući nova religija kad njezina retorika obećava oslobođenje od ograničenja normalnog društva (Barker, 1995.d).

“Konzumeriste” motivira ponajprije interes u unapređenje vlastite karijere ili dobivanje neke druge koristi iz bilo kojeg dostupnog izvora. Nacionalne crkve nemaju izgleda da im ponude išta što bi privuklo njihovu pozornost, ali nekoliko alternativnih religija bi moglo. Već je bilo riječi o nekima od sekularnih prednosti koje alternativne religije mogu ponuditi – od izravne financijske pomoći do učenja engleskog jezika i tečajeva iz područja poslovnog upravljanja. Iako sudjelovanje u alternativnoj religiji zbog sekularnih razloga može privući neke konzumeriste njezinoj društvenoj ili vjerskoj ponudi, većina će ipak uraditi ono što rade i njihovi kolege na Zapadu – zgrabiti što mogu i ostaviti pokret za sobom.

Religija i nacionalizam

Razmatranje raznolikosti koje nudi religijski supermarket te razabiranje tipova individualnih predispozicija prema toj raznolikosti mogli bi imati značajnu ulogu u razumijevanju situacije u odnosu na alternativne religije u Srednjoj i Istočnoj Europi, ali to zasigurno nije dostatno. Jedno od mnogih pitanja koja je potrebno postaviti odnosi se na relativnu snagu različitih religija i vrste prepreka s kojima se

suočava ne samo majka crkva, već i alternativne religije. Nasilje i zakonska ograničenja su očito metode za kontrolu bilo koje religije; njih se rabilo i još uvijek se rabi za pobjedu u ideološkoj borbi. Manje vidljiva, ali možda jednako učinkovita su suptilnija oružja prišivanja negativnih slika i etiketa protivnicima, koji su oslikani kao prijetnja ne samo pojedincima već osnovnoj strukturi samog društva.

Stjerana u kut sa svih strana, kako ona vjeruje, sa svim izgledima protiv sebe, ne čudi da nacionalna crkva pruža otpor. Mnoge traže ustavnu zaštitu za sebe i strogi nadzor nad ostalim religijama, naročito nad onima iz inozemstva. Mnoge se također okreću nacionalnim osjećajima u svojem obraćanju članovima svojeg stada, uvjeravajući ih u svoje pravo da ih drže svojim. Sve češće retorika unutar nacionalne crkve, ali i izvan nje, ističe da biti dobar – *prav* – Rus, Bugarin, Rumunj, Poljak, Hrvat ili Srbin znači da treba biti član – ili bar pristaša – nacionalne crkve. “*Mi, nacija*” i “*mi, crkva*” su jedno. “*Oni*” – ostali – su iza plot; oni nisu samo heretici, oni su izdajnici. Otvorenost takve pozicije već je bila sadržana u idealnim tipovima opisanim ranije, pri čemu tablica 1. ukazuje na važnost nacionalizma među motivirajućim interesima prikazanim u drugom stupcu. Možda se pojava religije i nacionalizma može detaljnije oslikati još jednom pričom.

Moja gazdarica u Jerevanu je školovana žena i jedna od najboljih žena koje poznajem; dočekuje me kao dugoizgubljenu kćer svake godine kad se vratim u Armeniju. Jedne večeri sam se vratila kući nešto kasnije nego inače i ona me pitala gdje sam bila.

“Bila sam u Hare Krišna hramu,” odgovorila sam.

“Oh – oni nisu Armenci,” rekla mi je ona.

“Oh da – jesu,” rekla sam ja.

“Ne, nisu,” ponovila je ona.

“Jesu,” ponovila sam.

“*Nisu,*”

“Pazite,” rekla sam, “oni su svi živjeli u Jerevanu čitav svoj život – ne govore ni jedan drugi jezik osim armenskog – i sva njihova imena završavaju na -ian.”

“Oni nisu Armenci. Oni nisu kršćani.”

“Dajte, prestanite,” suprotstavila sam se, “ni vaša djeca nisu kršćani – oni su ateisti – zar ni oni nisu Armenci?”

“Naravno da jesu,” odgovorila je uvrijeđeno, “oni su kršćanski ateisti.”

I to je, izgleda, značilo da su oni, za razliku od poklonika Krišne, Armenci.

Nije me iznenadilo kad sam čula nekoliko tjedana kasnije da je hram koji sam posjetila napadnut; nekoliko poklonika je pretučeno, a imovina im je odnesena ili uni-

štena. Nekoliko mjeseci kasnije ponovno su napali hram Krišne. Jedan od poklonika, kojeg sam kasnije ponovno intervjuirala, pokazao mi je nekoliko snimaka koje je netko načinio ubrzo nakon napada – imao je krvavu glavu, dok su drugi sljedbenici još uvijek bili u bolnici. Službenik u Američkoj ambasadi mi je potvrdio tu priču.

Ovog puta nisu samo Krišnini sljedbenici bili napadnuti. U Moskvi sam razgovarala s parom mladih pripadnika Obitelji (prvotno Djeca Božja) koji su ozbiljno shvatili prijetnju da će ih baciti s njihova balkona na dvanaestom katu – napustili su zemlju. Dapače, nisu samo nove religije izvrnute napadima. Nisu izostavljeni ni američki baptisti, a nisu ni neki armenijski protestanti iz dijaspore. Mladi paravojnici upali su u domove i urede gotovo svih religija u zemlji, osim, naravno, nacionalne crkve i mormona. Kad sam pitala jerevenske mormone kako su uspjeli pobjeći, odgovorili su mi da je to zbog toga što je Bog bio na njihovoj strani, ali nekako sam sumnjala da je cementara možda imala nekakve veze s tim.

Desetke Armenaca sam ispitivala o incidentima. Nekolicina je bila ljuta i posramljena. Neki su poricali da se tako nešto dogodilo ili moglo dogoditi. Ali većina (uključujući političare i svećenstvo) rekla je da, iako žale zbog incidenta, članovi tih stranih religija sami su tražili što su dobili i da bi bilo najbolje da oni (uključujući one izdajničke armenske građane koji poriču tradicionalnu religiju Armenaca) napuste zemlju.

Potrebno je prepoznati tri točke. Prvo, oni zacijelo nisu bili *vjerski* fanatici; većina ih nikada nije išla u crkvu i nisu bili kadri navesti ni jedno od četiriju Evanđelja. Drugo, oni nisu bili ni pokvareni ni zli ljudi. Bili su “normalni”, pristojni ljudi koji su samo znali da je njihova zemlja izložena stranim miješanjima. Treće, priča se odnosila na Armeniju, ali varijacije bi se mogle ispričati o Rusima, Bugarima, Srbima i raznim drugim nacijama diljem svijeta.²¹ Ovo što sam ispričala predstavlja konceptualni manevar koji se može naći u mnogim zemljama i koji definira nacionalne, etničke i/ili kulturne “nas” u smislu – ili možda kao sinonime za – članove ili poklonike nacionalne/majke crkve. Sve ostale se utrpava u kategoriju “oni”.

Ali, kad se pogleda detaljnije na druge religije osim nacionalne crkve, uočava se jasno pravilo ponašanja u njihovoj retorici, što ima kumulativan učinak na njihovu sliku kao manjine, a posebno, kao nove religije. Pokušaj da se to pravilo prikaže simbolično nalazi se u tablici 2.

Eileen Barker
Ali tko će pobijediti?

Tablica 2.
 Idealni tipični stavovi religija u
 odnosu na "njih" i "nas"

Kad bismo grubo uopćavali, druge tradicionalne religije koje su povijesno bile nazočne u društvu (muslimani u Rusiji, grko-pravoslavci u Albaniji, unitarijanci u Rumunjskoj i povremeno – iako je njihov slučaj ponešto drukčiji – židovi u Poljskoj, Mađarskoj, Rusiji i Češkoj Republici), iako nisu dio onoga “mi” u majci crkvi, znaju definirati to “mi” ne samo kao sebe same već i kao sebe *i* nacionalnu crkvu. Strani misionari iz glavnih crkava (baptisti u Rumunjskoj, luterani i anglikanci u Rusiji) vjerojatno će pričati o tome kako surađuju s nacionalnom crkvom da bi spasili društvo za Boga. Drugim riječima, oni sebe uključuju u “mi” tradicionalnih (respektabilnih) religija, rađajući zajednički na dušama građana nacije – oni drugi su ti “oni”. Ali, sličnu tvrdnju možemo čuti i od religija koje su se kao sekte pojavile u devetnaestom stoljeću (Jehovini svjedoci, mormoni, adventisti sedmog dana). I oni sebe definiraju kao integralni dio proširene, “respektabilne” mase “mi” – kršćanskog društva. To, naravno, znači da se novi religijski pokreti ubrajaju u “oni” po manje-više svačijoj definiciji – osim, naravno, njihovoj.

Istina je, kako smo spomenuli prije, da postoji kontekst unutar kojeg “nove nove” religije sebe definiraju kao “mi” u odnosu na ostatak društva. To, međutim, ne znači da oni prestaju na sebe gledati kao na građane zemlje u kojoj su rođeni. No, iako ruski rajneši, bugarski munovci, mađarski scientolozi ili poljski poklonici Krišne sebe mogu držati Rusima, Bugarima, Mađarima, Poljacima i sl., oni su, u očima mnogih njihovih zemljaka sebi oduzeli normalno pravo građanstva. Prisežući na pripadnost *multinacionalnoj* globalnoj religiji, oni su se dokazali kao *antinacionalisti* – izdajice.²²

Nije samo retorika nacionalizma ta zbog koje se “kultiste” svrstava u “one”. Ponašanje prema članovima manjinskih religija kao prema građanima nižeg reda koji imaju manja prava od normalnih građana, često se opravdava njihovim vjerovanjima i obredima – ili navodnim vjerovanjima i obredima. Naravno, nisu svi članovi novih religija sveci; oni su, na iznenađenje nekih, prilično obična ljudska bića. Činjenica da pripadaju novim religijama može, međutim, neke od njih navesti da budu donekle bolji ili lošiji nego što bi inače bili. Istina, oni jesu skloni svoju religiju shvatiti ozbiljnije od većine, a to može biti opasno – pogledajte u što su se stare religije pretvorile.

Ako članovi nove religije prekrše zakon – a neki jesu – tada bi sigurno zakon trebalo primijeniti za njih jednako kao i za bilo koga drugoga. Ali, bilo koja nacija koja prihvata *Povelju Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima* ili *Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i fundamentalnim slobodama*, ne može primjenjivati posebne zakone na nekoga zbog njegovih ili njezinih uvjerenja.²³ Ako dolazak nove ili strane religije dovodi do toga da se događaju stvari koje ne odobravamo, ali koje nisu predviđene zakonom, možda će biti potrebno uvesti nove zakone – da se zaštiti djecu rođenu u nekom pokretu, na primjer. Ali u demokratskom društvu koje tvrdi da su svi njegovi građani jednaki pred zakonom, takvi novi zakoni bi se trebali primjenjivati na sve – bili oni pravoslavci, katolici, luterani, muslimani, adventisti sedmog dana, sljedbenici Krišne ili scientolozi.

Postoje, usprkos svemu, razlozi zbog kojih, inače tolerantni ljudi, kažu da – iako im ni u snu ne bi palo na pamet napasti pripadnike novih religija zbog njihovih uvjerenja i iako se (općenito govoreći) slažu da svatko “ima pravo na slobodu misli, savjesti i religije”²⁴ te da svatko ima pravo na temeljna ljudska prava “bez ikakve razlike, kao što je religija”²⁵ – mora se, kažu oni, uvidjeti da će ipak trebati uvesti posebne metode kontrole tih pokreta. To, uvjeravaju, zbog toga što djelovanje novih religija može postati prijetnja pojedinim njihovim članovima (kao u slučaju *Heaven's Gate*) ili drugima u njihovu pokretu (kao što je bio slučaj Sunčeva hrama) ili onima koji s njima ukrste koplja (kao što je bio slučaj odvjetnika u postupku protiv Synanona koji je u svojem sandučiću za poštu pronašao zmiju) ili, što još najviše straši, nedužnim članovima javnosti (kao što je bio slučaj Aum Shinrikyo i putnika iz tokijske podzemne željeznice). Naravno, sve su to užasna i (osim samoubojstava iz *Heaven's Gatea*) krivično kažnjiva djela – ali sama činjenica da su to krivična djela znači da

ih se može krivično goniti prema "normalnim" krivičnim zakonima.

Popularni imidž novih religija i njegove posljedice

Kultovi, nije neobično čuti da se priča, ispiru mozak svojim žrtvama, razaraju obitelji, spletkare u politici, spletkare s novcem, krijumčare oružje i drogu, izvode seksualne orgije, obredno zlostavljaju djecu, čine samoubojstva i umorstva. Njih bi, stoga, trebalo podvrgnuti posebnoj regulaciji ili sasvim zabraniti.

Istina je da su članovi *nekih* novih religija obavljali *neke* od tih *postupaka* u *nekom razdoblju*. Također je istina da su neki članovi starih religija – dapače i neki koji nisu članovi nikakve religije – radili isto. Primjera radi, postoje doslovno stotine rimokatoličkih svećenika koji su optuženi za seksualno zlostavljanje djece u SAD-u tijekom proteklog desetljeća. Nije, stoga, baš potpuno šaljiv odgovor koji je na pitanje: "Kad to kult prerasta u religiju?" jedan gospodin iz Oxforda, prema pisanju *The Guardian* dao: "Onda kad se prestanu ubijati međusobno i počnu ubijati druge ljude."

Između raznih čimbenika koji slažu karte protiv prava članova novih religija na uživanje ljudskih prava u jednakom omjeru kao i drugi građani, posebnu pozornost treba posvetiti slici koju javni mediji i antikultni pokreti grade u glavama članova društva o novim religijama. Poznato je da nema dvoje ljudi koji imaju potpuno jednaku sliku stvarnosti. Svaka vizije "istine" više ili manje potpada pod utjecaj informacija koje rabimo da bismo izgradili svoju vlastitu verziju, a te informacije su, više ili manje, odabrane prema našim ciljevima i interesima. Nadalje, skupine ljudi koji imaju zajedničke ciljeve i interese sklone su izgradnji stvarnosti na način koji je sustavno različit od drugih skupina s drukčijim ciljevima i interesima (Barker, 1995.c).

Medijski imidž

Mediji čiji je cilj da steknu i zadrže gledatelje, čitatelje i/ili slušatelje, imaju interes za atipično, seksi, bizarno – bilo što što će privući pozornost. Za priče o ljudima koji vode normalan, sretan život drži se (obično opravdano) da nisu baš zanimljive ili uopće zanimljive potencijalnoj publici. S druge strane, mračni kult s bizarnim vjerovanjima i neobičnim obredima jest, moramo se s tim suočiti, zanimljiv. Nadalje, novost nije *novost* ako je stara kao stari šešir. Proizvođači medijskih priča nemaju ni vremena ni prostora

da bi zašli u dubinu većine svojih priča. Posljedica toga je da se objavljuju senzacionalne priče – a kako je slika koju javnost ima o kultu gotovo automatski strastveno fascinantna, krivično djelo koje počini član kulta će se objaviti, a zločin koji počini član većinske religije nema velike izgleda da se objavi – ili ako se i objavi, činjenica da je počinitelj djela katolik (ili što je već većinska religija) neće se ni spomenuti.

Posljedica svega ovoga je da upečatljivost bizarnog ili “loših vijesti” koje se odnose na kultove obično biva neproporcijalnom u odnosu na relativnu učestalost – lako bi se moglo pokazati da katolici ili anglikanci imaju višu stopu krivičnog ponašanja nego manjinske religije, ali dojam će biti da su kultisti, a ne članovi Anglikalne, Katoličke ili Pravoslavne crkve oni koji počinju tako mnogo zločina. Ovo sve zajedno ne sugerira da su sve slike stvarnosti jednako vrijedne. One to nisu. Postoje metode pomoću kojih pouzdano točnije slike iskustvene stvarnosti možemo izgraditi i provjeriti. Sociolozi bi trebali provesti usporednu analizu s “kontrolnom skupinom” katolika ili anglikanaca (ili općenito stanovništva) iste dobne strukture i društvena podrijetla kao što imaju članovi nove religije te vidjeti imaju li istu stopu, recimo, zlostavljanja djece u jednoj skupini u odnosu na drugu. Moglo bi se lako dogoditi da nas rezultati navedu na postavljanje pitanja o tome što je to u novoj religiji što je *sprječilo* njihove članove da izvrše samoubojstvo, ubojstvo, seksualno zlostavljanje ili slično.

Antikult imidž

Druga skupina sa zajedničkim interesom koju bi trebalo spomenuti nakratko je tzv. antikultni pokret. To je učinkovito organizirana mreža skupina diljem svijeta koja plasira negativne informacije o novim religijskim pokretima. Još jednom, nemam dosta prostora za detaljno opisivanje načina rada takvih skupina, a trebalo bi naglasiti da postoji prilično širok raspon vjerovanja i postupaka koje se može pronaći među antikultistima, ali njihova učinkovitost u pomaganju medijima i, dapače, širem stanovništvu, u definiranju “kultne stvarnosti” prema njihovim shvaćanjima zasigurno nije beznačajna. Zanimljivo, ali mnogi antikultisti imaju zapanjujuću sličnost s kultistima koje napadaju. Oni predstavljaju vrstu zrcalne slike u kojoj “dobro i bogobojazno” nekog kulta postane “zlo i satansko” antikultista, a “mi” kod kultista postane “oni” kod antikultista. Za antikultiste, kao i za neke nove religije, stvar je ili sve ili ništa – ili ste neopozivo s nama, ili ste protiv nas.

Uvođenje opisa, što bi sociolozi najradije uradili, značilo bi “zanutiti vodu”.

Državni nadzor

Rastući nacionalizam koji se povezuje s nacionalnim crkva-
ma i negativnim imidžom koji su o novim religijama iz-
gradili mediji i antikultisti, kao i izdašno objavljivano pro-
turdruštveno ponašanje i zločini koje su počinili neki pok-
reti u različitim mjestima po svijetu, doveli su do porasta
pritiska na vlade da “učine nešto” s tim kultovima – može
biti prilično popularan potez političarima da javno napad-
nu te pokrete, jer je malo vjerojatno da će ih netko braniti.

Jedan od putova kojim država može nadzirati vjerske
manjine, a do neke mjere i većinske religije, je registracija.
Države se međusobno razlikuju po tome do koje mjere
drže da je to potrebno i/ili poželjno. Ponekad zakon po-
sebno oteža postupak registracije manjinske religije, a po-
stoje veliki nedostaci neregistriranja. Registracija može, na
primjer, zahtijevati obvezatan minimum od 10 000 člano-
va (osim, kao u slučaju Češke Republike, ako religija nije
članica Svjetskog savjeta crkava, u kojem slučaju je dostat-
no 100 članova), čime se učinkovito isključuje puno man-
jinskih religija. Još jedan kriterij može biti dužina razdob-
lja nazočnosti religije u zemlji u kojoj razdoblje od sto go-
dina učinkovito isključuje nove i/ili većinu stranih religija.
Ruski zakon iz 1997. godine uvjetovao je da prije registra-
cije religija mora biti službeno priznata petnaest godina,
ali kako je već rečeno, mnoge religije koje su tada bile na-
zočne trudile su se da ih se službeno ne prizna, u vrijeme
sovjetskog režima

I dok postoje načini da registracija donese pozitivnu
potporu religiji osiguravajući joj novac ili subvencije te do-
puštajući joj da djeluje kao pravna osoba pred zakonom,
registracija može djelovati i kao sredstvo da se srežu aktiv-
nosti religije – diktirajući, na primjer, kako treba odgajati
djecu. Istodobno, neregistriranje može značiti da vjersko
tijelo nije u stanju iznajmiti dvoranu za sastanke ili čak ra-
biti svoje prostorije za obrede štovanja; može se čak dogo-
diti da ne može djelovati kao vjerska organizacija u nekim
društvima.

Države ne trebaju donositi diskriminirajuće zakone
da bi pridonijele diskriminaciji društva. Čak i ako pravni
sustav ne diskriminira manjinsku religiju (a nekolicina se
postkomunističkih ustava uzorno brine da to ne budu),
stvarna *implementacija* zakona može biti diskriminatorna i
postoje brojni slučajevi grubog kršenja nediskriminirajućih
zakona (Levinson, 1996.). Vlade mogu izdati izvješća koja

sadrže vrlo upitne informacije.²⁶ Ove sam godine svojim apsolventima dala novu vježbu. Trebali su napisati kritiku od 1500 riječi opisa novih religija u Izvješću 1996. koje je izdalo rusko Ministarstvo unutarnjih poslova (Kulikov, 1996.) i zdravstva (Tsaregorodtsev, 1996.). Kao studenti, oni su s mnogo oduševljenja razotkrili metode koje su dovele do stvaranja iznimno bogate kaše grubih izobličavanja, uopćavanja, nedosljednosti i bezobraznih netočnosti. Nije, naravno, tako zabavno ako ste član neke nove religije koju se definiralo kao jedan od “opasnih, destruktivnih kultova” koji treba, predlaže se, zabraniti, izvrnuti represiji i/ili nadzirati na ovaj ili onaj način.

Znanstveni sociološki pristup

Nije moguće da su samo sociolozi oni koji vjeruju da je važno da budu dostupna točna i nepristrana izvješća o tome što određene religije uistinu vjeruju i čine – kao i što uistinu ne čine. Ovo bi trebalo ne samo štititi religije od općenitih predrasuda i bigotizma već i upozoriti društvo na moguću opasnost – te nam pomoći da spriječimo rastuću netrpeljivost koja bi mogla dovesti i do velike nesreće (Waco je samo jedan dramatičan primjer – trenutna situacija sa scientolozima u Njemačkoj mogla bi lako biti drugi, iako se nadaju da neće imati tako tragične posljedice). Nećemo, naravno, uvijek moći predvidjeti, a kamoli razriješiti, *sve* probleme s kojima ćemo se, bez sumnje, nastaviti suočavati. Je li se pet smrtnih slučajeva članova Sunčeva Hrama koji su se zbili u ožujku 1997. godine moglo izbjeći, ne znam – možda jest, a možda i nije.

Ali, uzimajući u obzir veliki nedostatak pouzdanih informacija, kao i izdašno dezinformiranje kojem nema kraja, napredak je svakako moguć. Tijekom mojeg proučavanja novih religija u proteklih četvrt stoljeća, vidjela sam nešto što mi izgleda kao golema količina nepotrebne patnje zbog neupućenosti ili krivog mišljenja. Uz pomoć britanske vlade i glavne crkve, ja 1988. sam osnovala malu organizaciju pod nazivom *Information Network Focus on Religious Movements - INFORM (Informacijska mreža s fokusom na religijske pokrete)* s ciljem da se pruža informacije koje su točne, objektivne i, što je moguće, ažurnije. INFORM je priključen na međunarodnu mrežu stručnjaka (znanstvenika, odvjetnika, liječnika, terapeuta) i ljudi koji imaju osobne spoznaje o pokretima (kao što su sami članovi, bivši članovi i rodbina članova). Zainteresirani telefoniraju, pišu ili posjećuju ured radi informacija. INFORM također nudi niz usluga. Ako se zatraži, posredovat će između rođaka (obično roditelja, a ponekad i bračnog druga) i do-

tičnog pokreta. Izdaje publikacije (knjige – vidi Barker, 1989. i Towler, 1995. – letke o određenim pokretima); organizira razgovore i predavanja; organizira jednodnevne seminare koje pohađa oko 100 osoba dva puta godišnje na kojima se bavimo raznim temama kao što su nove religije i djeca, zdravlje, seks, izobrazba, zakon, *New Age*, mediji, obitelj, nasilje²⁸ i tisućljeće.

INFORM nema čarobni štapić, ali uspio je pomoći velikom broju roditelja i drugih koji su nam se obratili. Stalno obavještava Glavni ured o zbivanjima i pokušava upozoriti javnost kad uoči moguće probleme te umiriti kad izgleda da postoji neosnovana uznemirenost. Nekolicina odgovornijih članova javnih medija počela se oslanjati na INFORM prilično jako i njihovo izvještavanje je postalo znatno točnije – jednako zanimljivo, ali ne toliko zapaljivo.

Zaključne primjedbe

Manjinske religije se sumnjičilo i diskriminiralo diljem svijeta i tijekom čitave povijesti, a njihova sudbina u postkomunističkim društvima nije nikakva iznimka. Te nove izdanke možda ne bacaju lavovima tako sustavno ili spaljuju na lomači – iako je bilo i spaljivanja, i bacanja bombi i ljudi još uvijek umiru za svoju vjeru. Naravno, nisu samo članovi manjinskih religija ti koji pate, i neki od njihovih članova su, bez sumnje, nanijeli patnje i sebi i drugima. Ali to nije razlog da ih ne pokušamo razumjeti, kao i sve one koji vjeruju u nešto što mi sami ne vjerujemo. Jednako tako to nije razlog da i njima ne dodijelimo ista prava – i zabrane – kakve dodjeljujemo bilo kojem drugom građaninu.

Suvremeno društvo je dalo krila mnoštvu raznolikosti i iskustava; malo je ljudi koji imaju isto zaposlenje ili žive u istom geografskom ili društvenom okružju kao njihovi roditelji, da ne spominjemo djedove i bake. Vjerski odgovori koji su zadovoljavali naše roditelje ne zadovoljavaju uvijek našu djecu. Pogled na svijet koji može zadovoljiti poljodjelca iz ruralne Poljske neće nužno zadovoljiti sveučilišnog profesora u Beogradu ili pekara iz Niša. Migracije, putovanja, masovni mediji i sve veći broj sve sofisticiranijih elektronskih sredstava komuniciranja otvorili su nove obzore za koje novija povijest pokazuje da ih nije moguće uspješno potiskivati.

Osim pod uvjetima totalitarne vladavine, raznolikost svjetonazora neizbježno pripada dvadeset prvom stoljeću. Ali, ne postoje nezavisni kriteriji koji mogu razriješiti neslaganja o nadnaravnom ili neempirijskim tvrdnjama. Raz-

nolikost može dovesti do bespoštednih bitaka na jednom kraju, ili do miroljubive koezistencije – pluralizma – na drugom. Kad se nacionalni identitet poveže isključivo s određenom religijom i kad se druga vjerovanja drže ne alternativnim religijama koje pridonose bogatstvu nacionalne kulture, već izdajničkim ideologijama, najvjerojatnije ćemo doživjeti predrasude, diskriminaciju i, možda, krvo-proliće. Ako se pak prihvati da nacionalni identitet i članstvo u određenoj religiji ne moraju nužno imati veze jedno s drugim – ako možemo tolerirati raznolikost i čak slaviti pluralizam – možda ćemo naučiti prihvaćati, kao odgovor na pitanje koje su mi postavljali u Poljskoj prije više od deset godina, da je savršeno moguće, a možda i zdravije, da se živi u društvu u kojem *nitko* – a time i *svi* – mogu pobijediti.

Preveo s engleskoga Žarko Matijević

BILJEŠKE

* Ovaj rad se prvi put pojavio u *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*, urednici Irena Borowik i Grzegorz Babinski, Krakov: Nomos, 1997. Nomos, vlasnik autorskih prava, je odobrio ponovno objavljivanje ovog rada.

Htjela bih zahvaliti Hibbertu Trustu koji me prvi ohrabrio da odem u Istočnu Europu s magnetofonom i koji je snosio dio troškova mog inicijalnog postkomunističkog posjeta Rumunjskoj, Mađarskoj, Poljskoj i tadašnjoj Čehoslovačkoj. Rado bih zahvalila i Britanskoj Akademiji koja je financirala dio mog istraživanja s područja promjena u novim religijama, a što je uključivalo niz posjeta Istočnoj Europi.

¹ Za raspravu o problemima koji se odnose na definicije i prebrojavanje broja pokreta i članova, vidi Barker, 1989., Dodatak II.

² Zbog ovako visoke stope prevrtljivosti, popularnu tezu da su članovi novih religija bili izvrgnuti neodoljivim i nepovratnim tehnikama kontrole razmišljanja prilično je teško održati.

³ Treba, međutim, napomenuti da to ne znači da su sve alternativne religije radile u podzemlju ili su bile tlačene. Sredinom 1980-ih, npr., uspjela sam posjetiti nekoliko manjih budističkih skupina i drugih novih religija koje su djelovale bez većih problema u Poljskoj.

⁴ Aumizam, Religiju jedinstva, koju je osnovao Hamsah Manarah u Francuskoj 1969. godine ne treba pomiješati s Aum Shinrikyo koju je osnovao Shoko Asahara u Japanu 1987. godine.

⁵ Ništa od ovoga nije jedinstveno sadašnjem valu novih religija. Većina ovih osobina nalazi se u ranih kršćana, muslimana i drugih religija. Isus je npr. naglašavao dvojnost naravi svoje misije ne samo jednom – vidi Luku 14:26 i Mateja 10:35-6.

⁶ Japanci, koji su iskusili svoju "Navalu Bogova" (McFarland, 1967.) odmah nakon završetka II. svjetskog rata, sada nazivaju religije poput Aum Shinrikyo koja se pojavila nakon 1970. "Nova nova religija" (Shimazono, 1995.).

⁷ Ovo Bijelo bratstvo treba razlikovati od duže postojećeg Bijelog bratstva koje je slijedilo učenja Petra Deunova / Beinsa Dunoa u Bugar-

skoj koje se može svrstati u "stare nove" religije koje su, zanimljivo, obrnule tijekom kojim se mi ovdje bavimo, šireći se iz Istočne Europe na Zapad. Moguće je, međutim, razlučiti neka preklapanja u vjerovanjima ovih pokreta i različitih drugih bijelo-bratskih zajednica na Zapadu (kao što je Elizabeth Clare *Prophet's Church Universal and Triumphant* ili pak Ananda Tara Shan *Ananda Asbram* u Danskoj) i starijih religija kao što su Guy Ballardova "*I AM*" *Religious Activity* te Madam Blavatsky i njezina *Teosofija*.

- ⁸ Treba znati da nekoliko pokreta sada ima domaće vođe na nacionalnoj i lokalnim razinama te da su neki od njih moguće bili članovi svojeg pokreta i tijekom komunizma - vjerojatno djelujući iz podzemlja ili dok su živjeli u zemljama Zapada.
- ⁹ Utemeljitelji četiriju od pet najpoznatijih pokreta 70-ih i 80-ih godina su umrli: Prabhupada (1896.-1977.), utemeljitelj ISKCON-a; L. Ron Hubbard (1911.-1986.), utemeljitelj scientologije; David Berg (1919.-1994.), utemeljitelj Obitelji / Božje Djece; i Osho (1931.-1990.), utemeljitelj Rajneeshree pokreta. Sun Myung Moon (1920.-) još uvijek kontrolira Unifikacijsku crkvu i predstavlja naprednog i nepredvidivog karizmatičnog vođu, iako je poprilična količina birokracije i tradicije nastala unutar pokreta.
- ¹⁰ Pomoću ovakvih sredstava, određen broj studenata religije u Srednjoj i Istočnoj Europi prvi put su čuli za događaje kao što su bili napad na Krišnin hram u Jerevanu (vidi u nastavku), o suđenjima u Rusiji i zakonskim prijedlozima u Mađarskoj i Ukrajini.
- ¹¹ Bilo je nekih antikulturnih aktivnosti koje su se bavile, na primjer, Jehovinim svjedocima i mormonima. Ovo je imalo sklonost da bude kontrakult radije nego antikult; tj. više im je bilo do toga da razotkriju teološke greške nego antidruštvene postupke (Introvigne, 1995.).
- ¹² Čudan obrat u povijesti može se pronaći 1971. kada su, zbog političke ekspeditivnosti, bosanski muslimani proglašeni ne vjerskom, već nacionalnom zajednicom.
- ¹³ Katolička crkva u Sloveniji, na primjer, vodi složenu borbu za povratak prostranih područja pod šumom koja je nekada posjedovala.
- ¹⁴ U Poljskoj mi je jedan zabrinuti svećenik pričao kako on velik dio svojeg dragocjenog vremena provodi uvjeravajući katolike da je bolje da gladuju nego da prekrše prvu Božju zapovijed, uzimajući hranu koja je bila ponuđena poganskim idolima.
- ¹⁵ Ime se popularno pripisuje onima koji radosnim pljeskanjem ruku dignutih u zrak pjevaju svoju hvalu Isusu i Gospodu.
- ¹⁶ Nekolicina ovih kongregacija imaju čvrste veze s Ulf Ekmanovom Word of Life Church (*Crkva Riječi Života* - prim. prev.) iz Uppsale, Švedska.
- ¹⁷ Očito je da takav alat ne bi bio koristan kad ne bi imao, ili bi imao malo veze sa stvarnošću. Tipove sam probrala iz vlastitih istraživanja tijekom proteklog desetljeća i oni uključuju brojne posjete tradicionalnim kršćanskim postkomunističkim društvima Srednje i Istočne Europe i SSSR-a, kao i doslovno stotine intervjua sa širokim rasponom ljudi svih dobi i vrlo različitih zaleđa. Kad bismo nasumce izabrali primjere, naišli bismo na intervjue koji uključuju učitelja iz Tallinna, školsku djecu iz Jablanca, kemičara iz Szegeda, psihologa iz Bratislave, sveučilišne studente iz Istočnog Berlina, misionare u Budimpešti, turističkog vodiča iz Splita, pomoćne radnike iz Jerevana, ginekologa iz Dilizhana, kipara iz Ashtaraka, imunologa iz Krakova, glumca iz Praga, učitelja klavira iz Stepanakerta, slikara iz Tirane,

glazbenika iz Oradea, tajnice iz Ostriga, psihijatra u Kijevu, farmera u Artashatu, preživjele u potresu iz Gumrija, aktiviste za ljudska prava iz Sofije, političke aktiviste iz Moskve, folklorista iz Bukurešta, vojnog zapovjednika iz Aghdama, vojnike u vojnim helikopterima, umirovljenike iz parkova, radnike iz tvornica, prodavače iz prodavaonica, težake s polja i težake na tržnicama, statističare iz Varšave, postmodernističke vampire iz Bistrije, predavača iz St. Petersburga, hutsitskog svećenika iz Barouna, unitarističkog biskupa u Cluju, nadbiskupa u Maramuru, katolike u Etzmiazzinu i, ponekad se čini, iskusne političare, novinare, svećenike i sociologe doslovno odsvuda. Uživala sam gostoprimstvo bezbrojnih ljudi i odsjedala u skromnim seoskim nastambama, veličanstvenim gradskim zdanjima, a najčešće u bezličnim sovjetskim stanovima na periferiji raznih anonimnih urbanih konglomeracija.

- ¹⁸ Bude li itko od čitatelja bio zainteresiran da provede takvo istraživanje, rado ću koordinirati njihove aktivnosti, ako ničim drugim, onda povezivanjem s drugim zainteresiranim istražiteljima tako da mogu rabiti usporedive indekse. Sa mnom se može kontaktirati *c/o The London School of Economics*, Houghton St., London, VC2A 2AE, England.
- ¹⁹ Ova ruska riječ, koja označava maramu koja se vezuje ispod brade, obično se rabi za starije žene ili "bake" - koje su možda uistinu uzimale svoju unučad za ruku i odvodile ih u crkvu te održavale tradicionalnu religijsku kulturu u inače ateističkom kućanstvu tijekom sovjetskog režima.
- ²⁰ Moguće je da biti revnosni "pripadnik-ne-vjernik" više nije tako važno kao što je to bilo (ranih 90-ih) za vlastiti probitak.
- ²¹ U Ukrajini činjenica da je došlo do podjele unutar Pravoslavne crkve na one odane Kijevskoj i Moskovskoj patrijarhiji zakompliciralo je stvari, naročito zato što su sklone međusobnoj mržnji i/ili nepovjerenju. Dapače, ta njihova međusobna mržnja i nepovjerenje je veće od onog koje iskazuju prema novim religijama, pa ipak je Parlament Ukrajine nedavno raspravljao o prijedlogu zakona kojim se željelo zaštititi građane od psihološki opasnih utjecaja - kako se općenito gleda na kultove - posebno, ali ni u kojem slučaju isključivo, od Bijelog Bratstva Marije Devi Khrystos. Dijelovi prijedloga zakona upečatljivo podsjećaju na zaštitu nuđenu sovjetskim građanima koje su držali mentalno bolesnima kad se njihovo ideološko mišljenje ne bi poklapalo s državnim.
- ²² Jedna od vrlo zanimljivih osobina ove pravilnosti, koju zbog skućenosti prostora ne mogu podrobnije istraživati, je ta da neke od domaćih novih religija - Crkva posljednjeg testameta sljedbenika Vissariona u Rusiji, Vojnici Krista u Armeniji, drže jednako, ako ne i puno sumnjivijima, a one nemaju međunarodnu potporu niti na drugom kraju elektronske pošte odakle bismo mogli očekivati da netko protestira u njihovo ime. Jedan od još čudnijih zaokreta u ovoj priči predstavlja stav nekih poganskih skupina u, na primjer, Poljskoj, baltičkim državama, Ukrajini, Bjelorusiji, Armeniji i dijelu Rusije uz Volgu (Wiench, 1997.; Filatov, 1995.) koji štiju *uistinu* nacionalne bogove - bogove zemlje koju su "stranci" uništili kad su donijeli kršćanstvo i njime zauvijek izmijenili zemlju - i to na gore - prije nekoliko stotina godina.
- ²³ Zapravo, Zakon SAD iz 1993. o obnovi vjerskih sloboda uistinu je dopustio nekim religijama da obavljaju obrede koje bi se inače definiralo krivično kažnjivima - osim ako država ne uspije dokazati da je od vitalnog državnog interesa da se takvi obredi ne prakticiraju. Za-

kon je poništio Vrhovni Sud SAD 24. 6. 1997. nakon postupka koji se odnosio na Rimokatoličku crkvu.

²⁴ *Povelja Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima*, članak 18.

²⁵ Isto, članak 2.

²⁶ To ni u kojem slučaju nije nešto što se može ograničiti samo na post-komunistička društva. Nedavno francusko Izvješće *Les Sectes en France*, kao i belgijsko Izvješće (313/7-95/96, travanj 1997.) citiralo se i rabilo kao da *jesu* službena politika za diskriminiranje pokreta koji su etiketirani kao "opasni kultovi".

²⁷ *Information Network Focus on Religious Movements* - INFORM smješten je u prostorijama London School of Economics, gdje je pridružen Odjelu za sociologiju. Dodatne informacije može se dobiti od INFORM-a, Houghton St, London WC2A 2AE, tel ++44 171 955 7654; e-pošta: INFORM@LSE.ac.UK. Zahvalni smo na bilo kojoj informaciji o novim religijama iz bilo kojeg dijela svijeta.

LITERATURA

- Barker, E. (1989.) *New Religious Movements; A Practical Introduction*, London: HMSO.
- Barker, E. (1995.a) New Religious Movements: The Inherently Changing Scene in: Borowik, I., Jablonski, P. (1995.) (eds) *The Future of Religion: East and West*. Krakow: Nomos.
- Barker, E. (1995.b) Plus ça change..., in: Barker, E., Mayer, J-F. (1995.) (eds.) *Twenty Years On: Changes in New Religious Movements*, posebno izdanje Social Compass, 42/2 lipanj, London: Sage.
- Barker, E. (1995.c) The Scientific Study of Religion? You must be Joking!, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34/3: 287-310.
- Barker, E. (1995.d) The Cage of Freedom and the Freedom of the Cage, in: Barker, E. (1995.) (ed.) *LSE on Freedom*. London: LSE Press.
- Barker, E. (1997.) Standing at the Crossroads: The Politics of Marginality, in: Bromley, D. (1997.) (ed.) *The Politics of Apostasy*, Greenwich CT & London: JAI Press.
- Filatov, S., Shchipkov, A. (1995.) Religious Developments among the Volga Nations as a Model for the Russian Federation. *Religion, State and Society*, 23/3: 233-248.
- Introvigne, M. (1995.) The Secular Anti-Cult and the Religious Counter-Cult Movement: Strange Bedfellows or Future Enemies? in: Towler, R. (1995.) (ed.) *New Religions and the New Europe*. Aarhus University Press.
- Kulikov, A. (1996.) *Inquiry on the Activities of Certain Foreign Religious Organizations gathered from materials of the MVD, FSB, Ministry of Health, Ministry of Welfare and General Attorney's Office* Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 23. studeni 1996. Br. 1/17464 do br. 3-21-695 od 23. rujna 1996.
- Levinson, L., Polosin, V. (1996.) *Freedom of Conscience Violations in the Russian Federation (1994-1996.)*, Izvješće koje je službeno na OSCE revizijskom sastanku u Beču, u studenome, iznijela Međunarodna udruga za vjerske slobode, Ruski odjel i Komisija za zaštitu slobode svijesti, Moskva.
- McFarland, H. N. (1967.) *The Rush Hour of the Gods: A Study of New Religious Movements in Japan*. New York: Macmillan.
- Moon, S. M. (1973.) *Divine Principle*, Thornton Heath: Holy Spirit Association for the Unification of World Christianity.

- Roof, W. C., Jackson W. C. i David A. Roozen (eds.) (1995.) *The Post-War Generation and Establishment Religion: Cross-Cultural Perspectives*. Boulder & Oxford: Westview.
- Shimazono, S. (1995.) New New Religions and This World: Religious Movements in Japan after the 1970s and their Beliefs about Salvation, in: Barker, E., Mayer, J-F (1995.) (eds.) *Twenty Years On: Changes in New Religious Movements*, posebno izdanje *Social Compass*, 42/2 lipanj, London: Sage.
- Towler, R. (1995.) (ed.) *New Religions in the New Europe*, Aarhus University Press.
- Tsaregorodtsev, A. D. (1996.) *Report*, Ministry of Public Health and Medical Industry of the Russian Federation, 11. kolovoza 1996.
- Weber, M. (1949.) 'Objectivity' in Social Science and Social Policy, in: Shils, E. A., Finch, H. A. (1949.) (eds.) *The Methodology of the Social Sciences*. New York: Free Press.
- Wiench, P. (1997.) Neo-Paganism in Central Eastern European Countries, in: Borowik, I., Babinski, G. (eds.) (1997.) *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. Krakow: Nomos.
- Wilson, B. (1990.) *The Social Dimensions of Sectarianism: Sects and New Religious Movements in Contemporary Society*. Oxford: Clarendon.